

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**VAZIRLAR MAHKAMASI HUZURIDAGI
O‘ZBEK TILINI RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI DAVLAT
TILIDA ISH YURITISH ASOSLARINI O‘QITISH VA MALAKA OSHIRISH
MARKAZI**

“DAVLAT TILI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLARI

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2025**

UO‘K: 494.375

KBK: 81.633.1

D 26

Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar [Matn]: to‘plam / Sh.Sirojiddinov.
– Toshkent: Bookmany print, 2025. – 450 b.

Mazkur to‘plam “Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar” mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumaniga tilshunos olimlar, vazirlik, idoralar, mahalliy ijro etuvchi organlarning davlat tili bo‘yicha maslahatchilari hamda tadqiqotchilar tomonidan yuborilgan materiallardan tashkil topgan. Undagi maqolalarda davlat tilining dolzarb muammolari, ularni hal qilish bo‘yicha takliflar, yechimlar berilgan. To‘plam tilshunoslar, professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar, magistrlar va talabalar uchun mo‘ljallangan.

(Maqolalarning ilmiy saviyasiga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar).

Mas’ul muharrir:

Sh.Sirojiddinov, filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

I.Azimov, filologiya fanlari doktori, professor

A.Eminov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

B.Jo‘rayeva, filologiya fanlari doktori, professor

M.Abdiyev, filologiya fanlari doktori, professor

F.Bobojonov, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Saparniyozova, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Hakimova, filologiya fanlari doktori, professor

M.Umirzoqova, filologiya fanlari doktori, dotsent

H.Yodgorov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

H.Suyunov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

N.Quldashev, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi Ilmiy-metodik kengashida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-774-7

© “Bookmany print” nashriyoti, 2025.

uslubiy maydonini ko'rsatadi; diaxron talqinda bu lug'atlar muhim tayanch manbadir (O'TIL, 2006).

Tadqiqot uch blokdan tashkil topgan korpusga suyanadi: klassik adabiyot (XVI–XIX asr — she'riyat va nasr), XX asr (jadid adabiyoti, sovet davri nasri, matbuot), XXI asr (axborot agentliklari, gazeta-jurnallar, badiiy matnlar, ijtimoiy tarmoqlardagi ommabop postlar). Qo'shimcha manba sifatida izohli va frazeologik lug'atlar ham jalb qilinadi. Floronimlar (gul, barg, lola, rayhon, daraxt, tikan, xazon va h.k.) lemmatizatsiya (matndagi so'z shakllarini ularning lug'aviy bazaviy shakliga (lemma) keltirish) qilinadi; frazeologizm mezonlari — komponentlarning barqarorligi, ko'chma ma'no, qayta tiklanishdagi variantlilik — asosida birliklar saralanadi. Har bir birlik uchun quyidagi teglar qo'yiladi: semantik turi (metafora, metonimiya, ramziy), konnotatsiya (estetik/ironik/negativ), janr va registr, kelib chiqish (milliy, kalka, o'zlashma), davr.

Semantik siljishlar va uslubiy migratsiya. Klassik qatlamda estetik va lirizm yuklangan “gulday/guldek” singari birliklar asosan inson go'zalligi/nafosati bilan bog'langan bo'lsa, keyingi davrlarda ularning semantik spektri “sog'lom, barqaror, saranjom” kabi neytral-pragmatik sohalarga ham yoyilganini ko'ramiz. “Bargdek titramoq” birligi dramatik/emotsional bo'yoqni kuchli saqlagan holda, zamonaviy diskursda ko'proq jurnalistik va blogger uslubida uchraydi. “Xazon bo'lish” esa “inqiroz, pasayish” semantik yadrosi bilan siyosiy-iqtisodiy matnlarda metaforik indikator sifatida faol.

Struktur variantlilik va modellash. “gulday/guldek + sifat/hol” konstruksiyasi yuqori mahsuldorlikka ega; klassik matnlarda poetik epitelar bilan (lola-yuz, rayhon-hid) ko'proq bog'lansa, hozirgi davrda nutqiy iqtisod prinsipiga muvofiq qisqaroq, formulaik variantlar ustun. “tikanli + N” (tikanli gap, tikanli savol) modeli esa negativ baholovchi pragmatika bilan barqarorlanmoqda.

Kalkalash va o'zlashma. XX asr o'rtalaridan boshlab boshqa tillardagi (rus, ingliz) plantonimik birliklar tarjima orqali kirib, ayrim hollarda to'liq, ayrim hollarda qisman kalka shaklida qo'llanishi kuzatiladi. Bunday hollarda kelib chiqish tegini belgilash, adekvat ekvivalentlarni tanlash va normativ yozuvni taklif etish zarur.

Distributsiya va janrlararo farqlar. Floristik frazeologizmlar badiiy matnlarda intensiv to'plansa-da, informatsion janrlarda selektiv, sharh va esse janrlarida esa metaforik argumentatsiya uchun faol ishlatiladi. Ijtimoiy tarmoqlarda memetik takrorlanish tufayli ayrim birliklar qisqa muddatli “portlash”lar ko'rsatadi; bu hol ularning uzun muddatli barqarorligidan mustaqil kuzatilishi kerak.

Jadval 1: Davrlar bo'yicha asosiy tendensiyalar

Davr	Semantik tendensiya	Struktur model(lar)	Dominant janr	Eslatma
Klassik (XVI–XIX)	Estetik, lirizm	guldek + epitet; lola, rayhon obrazlari	She’riyat, nasr	Ramziy kapital yuqori
XX asr	Normativlashuv, kodifikatsiya	modelning qisqarishi, barqarorlashuv	Nasr, matbuot	Tarjima/kalkalar paydo bo’ladi
XXI asr	Metaforik argumentatsiya, memelizatsiya (til birligi yoki iboraning internet va ommaviy diskursda “meme”ga aylanish jarayoni)	qoliplashgan qisqa konstruksiyalar	OAV, blog, tarmoqlar	Tez-tezlikdagi portlashlar

Kuzatilgan dinamikalar til tizimidagi iqtisod, standartlashtirish va ekspressivlik o’rtasidagi muvozanat bilan izohlanadi. Floronimlar konseptual maydon sifatida barqaror bo’lsa-da, ularning frazeologik realizatsiyasi diskurslar kesimida turlicha: poetik diskurs — estetizatsiya, jurnalistika — argumentativ metaforizatsiya, kundalik nutq — emotsional baholash. Tarjima-ta’sir holatlarida kalka strategiyasi ko‘p marta muvaffaqiyatli bo’lsa-da, milliy timsollar (lola, rayhon, barg) bilan semantik nomuvofiqlik yuzaga kelishi mumkin; bu esa lug‘atshunoslik va imlo qo‘llanmalarida aniq ko‘rsatmalarni talab qiladi.

Tadqiqot floristik frazeologizmlarning o‘zbek tilidagi tarixiy rivojlanishi barqaror ramziy yadrolar (masalan, gul/guldek — go‘zallik, tikan — keskin baho, xazon — pasayish) saqlangan holda, semantik siljish, uslubiy migratsiya va struktur modellashtirish orqali uzluksiz yangilanib borishini ko‘rsatdi. Klassik adabiyotda estetik-didaktik funksiyalar ustun bo‘lgan birliklar XX asrda normativlashuv va kodifikatsiya jarayonida soddalashdi, XXI asrda esa jurnalistik va raqamli diskursda argumentativ metafora hamda memelizatsiya mexanizmlari orqali tezkor, qolipli ifodaga aylandi. Korpusga tayangan tahlil shuni ko‘rsatdiki, vaqt o‘tishi bilan ayrim konstruksiyalar qisqa qoliplarga to‘planadi (“X +dek + fe’l”, “tikanli + N”), kollokatsion hamrohlar esa janr va registrga qarab qayta taqsimlanadi. Kalkalash va o‘zlashmalar ayrim model va ma’no ko‘chishlarini faollashtirgan, biroq milliy timsollar (lola, rayhon, barg) bilan mos kelmaydigan joylarda normativ noaniqliklar yuzaga kelgan. Bu holatlar lematizatsiya va kanonizatsiya (ko‘p so‘zli iboralarni standart ko‘rinishga keltirish) bilan birga hal qilinganda tez-tezlik, dispersiya va

registrllararo o'tishlar aniqroq xaritalanadi. Umuman, flonimlar kollektiv onda barqaror konseptual maydon sifatida saqlanadi; ularning frazeologik realizatsiyasi esa ijtimoiy-tarixiy sharoit, janr talablari va axborot muhitining tezkorligi ta'sirida funksional qayta taqsimlanishni boshdan kechiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Amosova, N. N. (1963). *Osnovy angliyskoy frazeologii*. Leningrad: Leningrad University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Kunin, A. V. (1986). *Kurs frazeologii sovremennogo russkogo yazyka*. Moscow: Vysshaya Shkola.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2006). *O'zbek tilining izohli lug'ati (5 jildlik)*. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.
- Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Zoltán, K. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Oxford: Oxford University Press.

INGLIZ VA O'ZBEK LUG'ATSHUNOSLIGI TAJRIBASI MISOLIDA SOHA LUG'ATLARINI TUZISH BO'YICHA MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Sitora ASHUROVA *

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek lug'atshunosligi tajribasi asosida soha lug'atlarini tuzish jarayonidagi nazariy va amaliy muammolar va ularning yechimlari tahlil qilingan. Shu bilan birga korpus yetishmasligi, termin variativligi, bilingval ekvivalentlarning assimetriyasi, mikrostrukturadagi nomuvofiqliklar hamda raqamli formatdagi cheklovlar ko'rsatib berilgan. Xususan, tadqiqotda korpusga asoslangan yondashuv, foydalanuvchi markazli lug'at tuzish prinsiplari va terminlarning funksional mikrostrukturasi alohida yoritilgan. Ingliz va o'zbek lug'atchilik tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, ISO 704 tamoyillari asosida yechimlar taklif etiladi. Shuningdek, issiqxona (greenhouse) va payvandtag (rootstock) terminlari misolida lug'at maqola-shablони ishlab chiqildi. Qiyosiy tahlil natijasida ingliz lug'atlari funksional va foydalanuvchi markazli bo'lsa, o'zbek lug'atlarida tarixiy meros kuchli, ammo zamonaviy elektron korpus asoslari yetarli emasligi aniqlangan. Maqola yakunida ISO 704 standarti va zamonaviy leksikografik yondashuvlarga asoslangan metodik yo'l xaritasi taklif etiladi. Natijada milliy lug'atshunoslik taraqqiyotiga xizmat qiluvchi konseptual va amaliy yondashuvlar asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: soha lug'atlari, terminologiya, ingliz lug'atshunosligi, o'zbek lug'atshunosligi, korpus lingvistika, mikrostruktura, ISO 704, leksikografiya, elektron lug'at, ixtisoslashgan leksikografiya

Problems And Solutions in Compiling Specialized Dictionaries: The Experience of English and Uzbek Lexicography

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical problems of compiling specialized dictionaries and the ways of their solution based on the experience of English and Uzbek lexicography. Key issues include the lack of corpora, terminological variation, asymmetry of bilingual equivalents, inconsistencies in microstructure, and limitations of digital formats. In particular, the study highlights corpus-based approaches, user-oriented principles of dictionary-making, and the role of functional microstructures in terminology. A comparative study of English and Uzbek lexicographic traditions is presented, with solutions proposed based on ISO 704 principles. Dictionary entry templates are illustrated with examples such as "greenhouse" and "rootstock". A comparative analysis shows that English specialized

dictionaries are user- oriented and functionally detailed, while Uzbek dictionaries possess a strong historical tradition but lack sufficient electronic corpus support. The article concludes with a methodological roadmap based on ISO 704 standards and modern lexicographic practices. As a result, the study substantiates conceptual and practical approaches that contribute to the advancement of national lexicography.

Keywords: specialized dictionaries, terminology, English lexicography, Uzbek lexicography, corpus linguistics, microstructure, ISO 704, lexicography, LSP lexicography

Kirish

Soha (LSP – Language for Special Purposes) lugʻatlari ilmiy-texnik, iqtisodiy, huquqiy va boshqa ixtisoslashgan sohalardagi kommunikatsiyani taʼminlaydigan asosiy manbalardan biridir. Ular terminlarni standartlashtirish, tarjima va muhandislik yozuvchiligida aniqlikni saqlash, taʼlim hamda ilmiy-tadqiqot jarayonlarini qoʻllab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Bunday lugʻatlarni yaratish nazariy va amaliy jihatdan murakkab boʻlib, Gʻarb (ingliz) leksikografiyasi tajribasi hamda oʻzbek lugʻatchilik maktabi yutuqlarini qiyosiy oʻrganish muammolarni aniq qoʻyish va yechimlarni asoslashga yordam beradi (Bergenholtz, Tarp, 1995, 10–11-b.; Bowker, 2003, 154-b.).

Maqolaning maqsadi–soha lugʻatlarini tuzish jarayonidagi dolzarb muammolarni aniqlash, ularning ilmiy asoslangan yechimlarini taklif etish va ingliz hamda oʻzbek lugʻatshunosligi tajribasini qiyosiy tahlil qilish.

1. Nazariy asos: terminologik va ixtisoslashgan leksikografiya kesishmasi

Ixtisoslashgan leksikografiya (LSP lexicography) va terminologiya /terminografiya bir-birini toʻldiradi: LSP lugʻatchiligi nafaqat dekodlash (oʻqib tushunish), balki kodlash (yozib ifodalash) ehtiyojlariga ham xizmat qiladi; foydalanuvchi guruhi esa mutaxassislar ham, mutaxassis boʻlmaganlar ham boʻlishi mumkin (Bergenholtz, Tarp, 1995, 10–11-b.). Termin ishlarini (ISO 704) lugʻat tuzishning barcha bosqichlariga metodik asos sifatida tatbiq etish – atamalarni aniqlash, tizimlashtirish, taʼriflash va nomlash tamoyillarini uygʻunlashtirishni talab qiladi (ISO 704:2022, 3–5-boblar).

2. Amaliy muammolar

2.1. Korpus va material tanqisligi

Muammo: Soha tilining haqiqiy qoʻllanishini aks ettiradigan korpuslar yetishmasligi, ayniqsa kichik tillar (oʻzbek)da. Natijada lemma tanlash, kollokatsiyalar va kontekstlar sust yoritiladi.

Asos: Korpusga tayanuvchi leksikografiya bugungi kunda zaruriy meʼyorga aylangan (van Sterkenburg (tahr.), 2003, 167–206-boblar).

2.2. Termin variativligi va standartlashtirish